

Antipassives and Applicatives in Persian

Mohammad Rasekh-Mahand¹

Linguistics Department, Bu-Ali Sina
University, Hamedan, Iran.

Abstract

In the discussion between basic and non-basic voices, many researchers consider verb change as the main factor in non-basic voices. For instance, in Persian, both the passive voice and causative constructions exhibit such characteristics, utilizing markers to indicate passive and causative verbs. However, from a functional-typological perspective, every construction is defined based on function(s) it plays. The same construction may have various strategies across different languages. One of these strategies could involve changes in the form of the verb, but other strategies also exist for each construction. This paper aims to define the functions of two non-basic constructions: the anti-passive construction and the applicative construction. In the anti-passive construction, the patient role is downgraded and becomes less prominent, while in the applicative construction, the oblique participant becomes more prominent and becomes object, concurrently causing a downgrade in the prominence of the agent. We attempt to demonstrate which strategies Persian employs to represent these two constructions. Through this functional analysis, we will examine the reasons for the existence of these constructions in Persian and their typological relationship with other languages.

Keywords: anti-passive, applicative, non-basic voice, saliency, topicality, voice.

1. Introduction

In the discussion between basic and non-basic voices, many researchers consider verb change as the main factor in non-basic voices. For instance, in Persian, both the passive voice and causative constructions exhibit such

1. rasekh@basu.ac.ir (Corresponding Author)

How to cite: Rasekh-Mahand, M. (2024). Antipassives and Applicatives in Persian. *Language and Linguistics*, 20(39), 69- 96. doi: [10.30465/LSI.2024.50217.1783](https://doi.org/10.30465/LSI.2024.50217.1783)

characteristics, utilizing markers to indicate passive and causative verbs. However, from a functional-typological perspective, every construction is defined based on function(s) it plays. The same construction may have various strategies across different languages. One of these strategies could involve changes in the form of the verb, but other strategies also exist for each construction. This paper aims to define the functions of two non-basic constructions: the anti-passive construction and the applicative construction. In the anti-passive construction, the patient role is downgraded and becomes less prominent, while in the applicative construction, the oblique participant becomes more prominent and becomes object, concurrently causing a downgrade in the prominence of the agent. We attempt to demonstrate which strategies Persian employs to represent these two constructions. Through this functional analysis, we will examine the reasons for the existence of these constructions in Persian and their typological relationship with other languages.

2. Literature Review

The topic of this article concerns constructions like examples (1) to (4):

- (1)a. *in bačče xeili qazā mixore.*
This child eats a lot of food.
b. *in bačče xeili mixore.*
This child eats.
- (2)a. *māšin bačče rā zad.*
The car hit the child.
b. *māšin be bačče zad.*
The car hit the child.
- (3)a. *dišab ketāb rā xaridam.*
Last night, I bought the book.
b. *dišab do tā ketābe tāze xaridam.*
Last night, I bought two new books.
- (4)a. *u potk rā bar sandān kubid.*
He hit the anvil with the hammer.
b. *u sandān rā bā potk kubid.*
He hit the anvil with the hammer.

Following functional-typological grammarians (Croft, 2001, 2022), we consider each of the above examples as a construction. But what does the term "construction" mean in the phrase "grammatical construction" or "morphosyntactic construction"? It is clear that construction refers not only to the morphosyntactic form but is a combination and integration of form and function. The morphosyntactic form of each construction reflects a function. Here, the function includes both the meaning or semantic content of each component of the construction and the informational structure or communicative role conveyed to the addressee in the process of communication. In other words, the grammatical constructions of each language are built for the transfer of information. Therefore, every morphosyntactic construction has a form that plays a function, and that role is essentially its meaning and informational structure. For instance, in a possessive construction like "my brother's book," the words "book" and "brother" are referential expressions that point to a reference, meaning each one has a specific meaning. One is the head (book) and the other the modifier (brother), thus assuming the roles of possessor and possessed, respectively. Additionally, the whole construction has a role that differs from a sentence like "my brother has a book," as the information it provides is distinct. The information created by the construction is not merely the sum of the meanings of the words but the construction itself is meaning-laden, meaning it is a way of packaging information that differs from other constructions. Thus, we can say that in the functional-typological approach, the unit of study in grammar is the construction; that is, how a morphosyntactic form expresses a function, and by function, we mean both meaning and informational structure.

Since the way a grammatical (morphosyntactic) construction is expressed can differ between languages (for example, the way possession is expressed in Persian may differ from other languages), in this approach, the prevailing cross-linguistic framework and universals are of importance and a part of every discussion. In fact, attention to typological issues shows where constructions examined in Persian fit within the framework governing languages. This way, it becomes clear how the three key terms: construction (Croft, 2001), function (Givón, 2001), and typology (Croft, 2003) interact within the functional-typological approach.

Alongside construction, which is a functional (semantic and informational), strategy is a formal concept. In other words, to express a role and informational concept, various grammatical forms exist in different languages. These various forms are referred to as strategies. Constructions define cross-linguistic categories based on functions, while strategies demonstrate them based on both function and form. For example, different languages have different strategies for expressing possessive constructions.

Some use affixes, some use prepositions, and others use agreement markers, among others (Croft, 2003). The number of strategies across the world's languages for expressing a construction is limited, but each language may employ one or more strategies to express a construction.

3. Data and discussion

The anti-passive construction is typically defined formally as a construction that transforms a transitive sentence into an intransitive one, either eliminating the patient or relegating it to a non-central subject (Silverstein, 1972). This construction, in terms of its role or informational packaging, stands in contrast to the passive construction, which is used to emphasize the patient in relation to the agent.

In Persian, there are three strategies for constructing the anti-passive or for diminishing the prominence of the patient. Below, we will discuss these three strategies and their characteristics.

A. *Indefinite Object Deletion*. The deletion of the indefinite object is the first strategy for constructing the anti-passive, where an object that is indefinite and has very low specificity, is omitted. Levin (1993) refers to this as the alternation of omitting the indefinite object. The deletion of the indefinite object refers to the removal of an "obligatory" complement in the sentence. When the object has a specific identity and is somewhat more definite, the sentence is normally transitive, and the *patient* appears as the object (1a), but the *patient* is diminished to the extent that it can be omitted (1b).

B. *Zero-marked patient*. The second strategy for constructing the anti-passive in Persian is the patient without a marker or with a null marker. In this strategy, the object loses the marker that indicates its high specificity, resulting in an object with low saliency and individuality. This marker in Persian is "RA". Veigos states that this strategy is similar to incorporation. In incorporation, a structure referring to an object is combined with a word that indicates the action, resulting in a construction that serves the role of the verb's argument (Mithun, 1984). Dabir-Moghadam (2005) considers this process in Persian to be incorporation, in which the explicit object loses its grammatical markers (which can include the marker " RA" the indefinite article "-i," plural markers, possessive pronouns, and demonstrative pronouns) and thus becomes attached to the verb, losing its grammatical case. The incorporation of the object diminishes its prominence and it loses its role significance (Dabirmoghadam, 1995). According to Dabirmoghadam, the resulting construction is a complex verb. However, in practice, Persian only employs the object in these constructions without an object marker, thereby creating an anti-passive structure (ex. 3 a,b).

C. *Conative*. The third strategy in Persian language to create antonym construction is Conative alternation (Levin, 1993, p. 42). According to

Levin, Conative alternation is a solution for transitive change, in which the subject of transitive and imperative verbs has the same semantic role, but the object is demoted to oblique position. In other words, the object becomes an oblique (ex. 2 a,b).

In the applicative construction, a participant that is not among the central arguments and is not prominent becomes the object of the sentence and becomes highly prominent. This object is usually called applicative object (Croft, 2022). In some languages, the verb is marked in the applicative construction, but there are also cases where the applicative construction is made without changing the verb (ex. 4 a,b).

4. Conclusion

In the discussion between basic and non-basic voices, many researchers consider constructions to have non-basic voice in which changes are made in the form of the verb. For example, in Persian, the passive construction and the causal construction have such a feature, and elements are used to indicate the passive verb and the causal verb in this language. In this article, by defining the role of two non-basic voice constructions, anti-passive and applicative, we tried to show Persian strategies for making these constructions.

ساخت ضد مجهول و الحاقی در زبان فارسی

محمد راسخ‌مهند استاد گروه زبان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

چکیده

در بحث بین جهت بنیادی و غیربنیادی، بسیاری از محققین ساخت‌هایی را دارای جهت غیربنیادی می‌دانند که در شکل فعل تغییراتی ایجاد شود. مثلاً در زبان فارسی ساخت مجهول و ساخت سببی چنین ویژگی‌ای دارند و نشانه‌هایی برای نشان دادن فعل مجهول و فعل سببی در این زبان به کار می‌رود. اما از دید نقش‌گرایی، هر ساختی، تعریفی نقشی دارد و ممکن است این تعریف نقشی با راهکارهای متفاوت در زبان‌های مختلف اعمال شود. حال ممکن است یکی از این راهکارها تغییر در صورت فعل نیز باشد. اما راهکارهای دیگری نیز برای هر ساخت وجود دارد. در این مقاله با تعریف نقشی از دو ساخت جهت غیربنیادی، یعنی ساخت ضد مجهول و ساخت الحاقی، سعی کردیم نشان دهیم راهکارهای زبان فارسی برای نشان دادن این دو ساخت کدام است. در ساخت ضد مجهول کنش‌پذیر تنزل کرده و از حیث برجستگی پایین‌تر می‌رود و در ساخت الحاقی مشارک غیرمرکزی برجسته‌تر شده و به مفعول بدل می‌شود و در عین حال کنش‌گر از حیث برجستگی تنزل می‌یابد. با این نگاه نقشی، دلایل وجود این ساخت‌ها در زبان فارسی و ارتباط رده‌شناختی آن با زبان‌های دیگر بررسی می‌شود.

کلیدواژه: جهت، جهت غیربنیادی، ضد مجهول، الحاقی، برجستگی، مبتدا بودگی.

۱- مقدمه

موضوع مورد بحث این مقاله ساخت‌هایی مانند نمونه‌های (۱) تا (۴) است:

(۱) الف. این بچه خیلی غذا می‌خوره.

ب. این بچه خیلی می‌خوره.

(۲) الف. ماشین بچه را زد.

ب. ماشین به بچه زد.

(۳) الف. دیشب کتاب را خریدم.

ب. دیشب دو تا کتاب تازه خریدم.

(۴) الف. او پتک را بر سندان کوبید.

ب. او سندان را با پتک کوبید.

به پیروی از دستوریان نقش‌گرا (کرافت^۱، ۲۰۰۱، ۲۰۲۲)، هر یک از نمونه‌های فوق را یک ساخت^۲ در نظر می‌گیریم. اما منظور از کلمه «ساخت» در عبارت «ساخت دستوری» یا «ساخت صرفی-نحوی» چیست؟ قطعاً منظور از ساخت، فقط صورت صرفی-نحوی نیست و هر ساخت در واقع تلفیق و همراهی صورت و نقش است. صورت صرفی-نحوی هر ساخت، انعکاس یک نقش است. در اینجا نقش، هم شامل معنا، یا محتوای معنایی هر یک از اجزای سازنده ساخت می‌شود و هم بسته اطلاعاتی^۳ یا نقش کلامی^۴ است که در فرایند ارتباط به شنونده منتقل می‌شود. به عبارت دیگر، ساخت‌های دستوری هر زبان برای انتقال اطلاعات ساخته می‌شوند. پس هر ساخت صرفی-نحوی دارای صورتی است که نقشی دارد و آن نقش در واقع معنا و بسته اطلاعاتی آن است. مثلاً در ساخت ملکی مانند «کتابِ برادرم»؛ کلمه‌های «کتاب» و «برادر» عبارت ارجاعی هستند که به مرجعی اشاره می‌کنند، یعنی هر یک معنای مشخصی دارند. همچنین یکی از آن‌ها هسته (کتاب) و دیگری وابسته (برادر) است و به ترتیب نقش مالک و مملوک را در این ساخت دارند. علاوه بر این، کل این ساخت دارای نقش است که نوع اطلاعاتی که در آن آمده با جمله‌ای مثل «برادرم کتاب دارد» فرق می‌کند. این اطلاعاتی که در

---

1. Croft
2. construction
3. information packaging
4. discourse function

ساخت ایجاد شده، فقط حاصل جمع کنار هم قراردادن معانی واژه‌ها نیست، بلکه خودِ ساخت هم معنی‌دار است، یعنی راهی است برای بسته‌بندی اطلاعاتی که با ساخت‌های دیگر فرق دارد. به این ترتیب می‌توان گفت در رویکرد نقشی-رده‌شناختی، واحد مطالعهٔ دستور، ساخت است، یعنی اینکه چگونه یک صورت صرفی-نحوی نقشی را بیان می‌کند، و منظور از نقش، هم معنا و هم بسته‌بندی اطلاعاتی است. در نهایت چون نحوهٔ بیان دستوری (صرفی-نحوی) هر نقش می‌تواند بین زبان‌ها متفاوت باشد (مثلاً نحوهٔ بیان مالکیت در زبان فارسی می‌تواند متفاوت از زبان‌های دیگر باشد)، در این رویکرد چارچوب رده‌شناختی حاکم و همگانی‌های رده‌شناختی در آن حیطه نیز دارای اهمیت است و بخشی از هر مبحث است.

در واقع توجه به مباحث رده‌شناختی نشان می‌دهد ساخت‌هایی که در زبان فارسی بررسی می‌شوند، در الگوی حاکم بر زبان‌ها در کجا قرار می‌گیرند. به عنوان نمونه رجوع به بررسی رده‌شناختی ساخت‌های ملکی در زبان‌های دنیا، به توصیف و تبیین الگوی موجود در زبان فارسی کمک می‌کند. به این ترتیب مشخص می‌شود که سه واژهٔ کلیدی ساخت (کرافت، ۲۰۰۱)، نقش (گیون^۱، ۲۰۰۱) و رده‌شناسی (کرافت، ۲۰۰۳) چگونه در رویکرد نقشی-رده‌شناختی با یکدیگر در تعامل هستند. در کنار ساخت که یک مفهوم نقشی (معنایی و ساخت اطلاعاتی) است، راهکار^۲ یک مفهوم صوری است. به عبارتی برای بیان یک مفهوم نقشی و اطلاعاتی، صورت‌های مختلف دستوری در زبان‌های مختلف وجود دارد. این صورت‌های مختلف راهکار نام دارند. ساخت‌ها مقولات بین‌زبانی را بر اساس نقش تعریف می‌کنند، اما راهکارها بر اساس نقش و صورت آن‌ها را نشان می‌دهند. مثلاً برای بیان ساخت ملکی، زبان‌های مختلف راهکارهای متفاوتی دارند. برخی با وند، برخی با حرف اضافه، برخی با نشانهٔ مطابقه و موارد دیگر این ساخت را نشان می‌دهند (کرافت، ۲۰۰۳). تعداد راهکارها در زبان‌های جهان برای بیان یک ساخت محدود است، اما هر زبانی ممکن است از یک یا چند راهکار برای بیان یک ساخت استفاده کند.

هر بند از دو طبقه از عناصر ساخته می‌شود؛ هسته و موضوع‌ها. در حالت سرنمون هسته فعل است. برای انجام هر عمل، یا وقوع رخداد^۳، نیاز به چند مشارک^۴ هست که معمولاً از طبقهٔ معنایی شیء انتخاب می‌شوند و شخص یا چیز هستند. این مشارک‌ها در ساختار بند، موضوع‌هایی هستند که دارای نقش ارجاع‌اند و در کنار هسته، نقش اسناد دارند. مشارک‌ها از

---

1. Givón
2. strategy
3. event
4. participant

حیث معنایی مرکزی^۱ و حاشیه‌ای^۲ هستند. از حیث دستوری موضوع‌هایی که برجسته‌ترند، اصلی^۳ و آن‌هایی که برجستگی کمتری دارند، غیراصلی^۴ هستند. به این ترتیب، در سطح بند، مقولات سرنمون معنایی، نقشی و دستوری را می‌توان به صورت جدول (۱) نشان داد:

جدول ۱. مقولات سرنمون معنایی، نقشی و دستوری در سطح بند

معنایی	نقشی	دستوری
عمل (یا به‌طور کلی رخداد)	اسناد	بند هسته: فعل (عمل) گزاره (رخداد)
مشارک مشارک‌های مرکزی مشارک‌های حاشیه‌ای	موضوع (مرجع) موضوع‌های برجسته موضوع‌های غیربرجسته	ساخت موضوعی موضوع‌های اصلی (فاعل، مفعول) موضوع‌های غیراصلی

در بُعد معنایی، همیشه سوال این است که گوینده مشخص کند چه کسی بر چه کسی (چیزی) چه عملی انجام داده است. یعنی محتوای معنایی بند چیست. چون اعمال (یا رخدادها) از حیث معنایی متنوع هستند، مشارک‌هایی نیز که در این اعمال شرکت دارند ویژگی‌هایی متنوعی دارند. مثلاً دو فعل «شکستن» و «ساختن» را در نظر بگیرید. در جمله‌ای مانند «علی لیوان را شکست»، «لیوان» بعد از شکسته شدن، عملاً دیگر وجود ندارد و از بین می‌رود. اما در جمله‌ای مانند «علی خانه تازه‌ای ساخت»، «خانه» قبل از ساخته شدن وجود نداشته است و در واقع خلق شده است. به این ترتیب مشارک‌ها نقش‌های معنایی^۵ متفاوتی دارند که تابعی از معنای عمل است.

در بُعد نقشی، سوال این است که کدام یک از موضوع‌ها برای گوینده اهمیت بیشتری دارند. عامل تعیین‌کننده درجه^۶ برجستگی^۶ یا مبتدأبودگی^۷ موضوع‌ها برای افراد حاضر در گفت‌وگوست. موضوع‌های برجسته در زمان گفت‌وگو توجه بیشتری جلب می‌کنند. هر چه موضوعی در کلام برجسته‌تر باشد، از حیث دستوری نیز در جایگاه بالاتری از نقش‌های دستوری قرار می‌گیرد. به این ترتیب فاعل برجسته‌ترین موضوع و مفعول موضوع برجسته بعدی است.

1. central
2. peripheral
3. core
4. oblique
5. semantic roles
6. saliency
7. topicality

موضوع‌های غیراصولی^۱ از حیث برجستگی و اهمیت درجه پایین‌تری دارند. طبق آنچه در جدول (۱) آمده است، مشارک‌هایی که از حیث معنایی مرکزی هستند، از حیث نقشی برجسته‌اند و در ساخت موضوعی از حیث دستوری فاعل یا مفعول‌اند. در مقابل، مشارک‌هایی که از حیث معنایی حاشیه‌ای هستند، از حیث نقشی غیربرجسته‌اند و از حیث دستوری هم موضوع‌های غیراصولی هستند. در انجام هر عملی، برخی مشارک‌ها (آن‌هایی که عمل را انجام می‌دهند و آن‌هایی که کاملاً متأثر از عمل هستند) موضوع اصلی‌اند و بقیه غیراصولی‌اند. مثلاً در عمل «کشتن»، آن که می‌کشد و آن که کشته می‌شود موضوع اصلی‌اند و بقیه، مانند ابزار کشتن و دلیل آن، موضوع غیراصولی. پس این سه بُعد؛ معنایی، نقشی و دستوری، در ساخت بند نیز، این‌گونه به هم مرتبط‌اند.

ساخت‌های مختلف را از حیث جهت^۲ می‌توان به دوگروه کلی تقسیم کرد. ساخت‌های جهت بنیادی^۳ و ساخت‌های جهت غیربنیادی^۴. در وضعیت سرنمون یا جهت بنیادی، مشارک‌هایی که از حیث معنایی مرکزی هستند، از حیث نقشی هم برجسته بوده و در ساخت موضوعی به صورت موضوع اصلی (فاعل و مفعول) نشان داده می‌شوند. و مشارک‌هایی که حاشیه‌ای هستند، از حیث نقشی برجسته نیستند و به صورت موضوع غیراصولی در بند نمایش داده می‌شوند. این وضعیت سرنمونی است. مثلاً این که عامل در جمله نقش فاعل را داشته باشد، سرنمونی است، مانند «علی» در جمله «علی نامه را نوشت». اگر کنش‌پذیر^۵ نقش مفعول را داشته باشند، باز هم وضعیت سرنمونی است، مانند «کتاب» در جمله «علی کتاب را نوشت». در واقع موضوع برجسته‌تر (عامل) بر روی موضوعی که کمتر از آن برجسته است (کنش‌پذیر) کاری را انجام می‌دهد. همچنین نقش‌هایی مانند وسیله^۶، هدف^۷ و گیرنده^۸ معمولاً در جمله نقش غیراصولی دارند، مانند «کلید» در جمله «علی در را با کلید باز کرد». یعنی ساختی که طبق جدول (۱)، هر سه ردیف متناسب باشند و چیزی که از حیث معنایی مرکزی است، از حیث نقشی هم برجسته و از حیث دستوری هم اصلی باشد. پس منظور از ساخت جهت بنیادی ساختی است که در آن فرض بر این است که موضوع‌های مرکزی در هر رخداد برجسته‌تر از موضوع‌های غیرمرکزی هستند و وقتی بیش از یک موضوع مرکزی وجود دارد، موضوعی

-
1. oblique
  2. voice
  3. basic voice constructions
  4. non-basic voice constructions
  5. patient
  6. instrument
  7. goal
  8. recipient

برجسته‌تر است که شروع‌کننده یا عامل عمل، یا به عبارت فنی کنش‌گر (A) باشد. مثلاً در افعال سرنمون متعدی، اگر جمله زیر را در نظر بگیریم:

(۵) علی احمد را کشت.

دو موضوع مرکزی وجود دارد (علی و احمد) و موضوعی که کنش‌گر رخداد بوده برجسته‌تر نشان داده شده است، یعنی به عنوان فاعل در نظر گرفته شده است. به این ترتیب، تا وقتی که نقش دستوری موضوع‌ها بر اساس برجستگی یا مبتدأبودگی به ترتیبی که ذکر شد رعایت شده باشد و تعیین فاعل، مفعول و غیراصولی بر این اساس باشد، جمله دارای ساخت جهت بنیادی است.

اما همیشه این رابطه سرنمونی نیست، و گویندگان ممکن است یک مشارک حاشیه‌ای را برجسته کنند یا یک مشارک مرکزی را به حاشیه ببرند. زبان‌ها برای انجام این امور راهکارهای دستوری دارند که ساخت‌های جهت غیربنیادی نام دارند. زبان‌ها از حیث داشتن ساخت‌های جهت غیربنیادی از یکدیگر متفاوتند. مثلاً ساخت مجهول یک ساخت جهت غیربنیادی است که در برخی از زبان‌های دنیا وجود دارد. در ساخت‌های جهت غیربنیادی رابطه بین نقش مشارک‌ها و برجستگی سرنمونی نیست، یعنی مثلاً کنش‌گر به صورت فاعل در جمله نیامده است، یا یک مشارک اصلی به صورت موضوع غیرمستقیم در جمله آمده است. در ساخت جهت غیربنیادی عوامل کلامی دخالت دارند و باعث چینش متفاوتی از ساخت جهت بنیادی می‌شوند. برای مثال دو جمله زیر را در نظر بگیرید:

(۶) احمد وسایل را با طناب بست.

(۷) وسایل با طناب بسته شد.

در جمله (۶)، دو مشارک اصلی وجود دارد و گوینده ابتدا کنش‌گر (احمد) و سپس کنش‌پذیر (p) (وسایل) را به صورت دو موضوع اصلی، فاعل و مفعول آورده است. یعنی برجستگی سرنمونی در چینش موضوع‌ها رعایت شده است. اما در جمله (۷) کنش‌پذیر، یعنی «وسایل»، به صورت موضوع برجسته، فاعل، آمده است و کنش‌گر جمله حذف شده است. پس به دلایل کلامی (مثلاً بی‌اهمیت بودن عامل یا ناشناخته بودن او یا اهمیت کنش‌پذیر و نظایر آن)، گوینده از ساخت جهت غیربنیادی در جمله (۷) استفاده کرده است. این ساخت را در مباحث دستوری ساخت مجهول می‌گویند که در آن مشارکی که برجستگی کمتری دارد (کنش‌پذیر)، برجسته‌تر شده و در جایگاه فاعل می‌نشیند. زبان‌های مختلف ممکن است برای

این ساخت راهکارهای متفاوتی داشته باشند، مثلاً صورت فعل را تغییر دهند یا نشانه خاصی به موضوع اضافه کنند و الی آخر. اما نکته مشترک آن‌ها در برجسته‌تر کردن کنش‌پذیر است. زبان‌ها ساخت‌های جهت‌گیربنیادی متفاوتی دارند.

در مورد دو ساخت‌گیربنیادی مجهول و سببی در زبان فارسی مطالعات مختلفی صورت گرفته است (رک دبیرمقدم، ۱۳۸۴؛ راسخ‌مهند، ۱۳۸۶). به همین دلیل در این مقاله درباره این دو ساخت بحث نمی‌کنیم. ما در این فصل درباره دو ساخت ضد مجهول^۱ و الحاقی^۲ بحث خواهیم کرد. در بخش (۲) به ساخت‌های ضد مجهول و انواع آن و در بخش (۳) به بررسی ساخت الحاقی می‌پردازیم. مثال‌های (۱) تا (۴) که در ابتدای این بخش مطرح شدند، نمونه‌هایی از این ساخت‌ها هستند.

قبل از پرداختن به ساخت‌های جهت‌گیربنیادی، باید به این نکته توجه داشت که جهت در مطالعات دستوری و زبان‌شناختی، معمولاً به یک راهکار اشاره می‌کند. مثلاً در جهت مجهول، در مقابل جهت معلوم، فرض بر این بود که شکل فعل تغییر می‌کند و یا نحوه نشان‌گذاری موضوع‌ها تغییر می‌کند. اما در دیدگاه نقشی، منظور از جهت‌گیربنیادی، نقشی است که این جهت در چینش موضوع‌ها بازی می‌کند (رک جدول ۱) و حاصل آن تغییر برجستگی موضوع‌ها است. زبان‌های مختلف برای این نقش راهکارهای متفاوتی دارند. در برخی از موارد فعل تغییر می‌کند و نشانه صرفی-نحوی به آن اضافه می‌شود (مثلاً از معلوم به مجهول)، اما لزوماً همیشه این راهکار به کار نمی‌رود و زبان‌ها راهکارهای مختلفی برای این تغییرات در برجستگی دارند. پس باید بین جهت در معنای سنتی و جهت در معنای نقشی آن تمایز گذاشت. بنیاد بحث ما در این مقاله تعریف جهت در مفهوم نقشی آن است. لزوماً آن‌چه ساخت‌های جهت‌گیربنیادی نامیده می‌شود در دستور سنتی جهت قلمداد نمی‌شود.

۲. ساخت ضد مجهول

ساخت ضد مجهول را معمولاً از لحاظ صوری ساختی تعریف می‌کنند که جمله را از حالت متعددی به لازم تبدیل می‌کند و کنش‌پذیر را حذف یا به یک موضوع غیراصلی تبدیل می‌کند (سیلورستین^۳، ۱۹۷۲). این ساخت از حیث نقشی یا همان بسته‌بندی اطلاعی در مقابل ساخت مجهول قرار می‌گیرد که برای برجسته‌تر کردن کنش‌پذیر نسبت به کنش‌گر استفاده می‌شود. مشخص است که اگر کنش‌پذیر برجسته‌تر شود به جایگاه فاعل ارتقاء می‌یابد. در واقع در ساخت مجهول اهمیت کلامی کنش‌پذیر بیشتر از کنش‌گر است. زبان فارسی برای این کار

---

1. antipassive
2. applicative
3. Silverstein

راهکاری دارد که کنش‌پذیر را به مقام فاعل ارتقاء می‌دهد و با استفاده از نمایه‌گذاری آن را نشان می‌دهد. از حیث تغییر در صورت فعلی نیز دو راهکار در زبان فارسی به کار می‌رود: اول، در افعال ساده و افعال مرکبی که جزء فعلی آن‌ها «کردن» نیست، فعل به صورت اسم مفعول^۱ درمی‌آید و فعل کمکی «شدن» به آن اضافه می‌شود:

(۸) نامه نوشته شد.

(۱۰) خانه آتش زده شد.

دوم، وقتی که جزء فعلی در افعال مرکب «کردن» است، این فعل به «شدن» تبدیل می‌شود ولی به صورت اسم مفعول در نمی‌آید (طیب‌زاده، ۱۳۹۳):

(۱۱) الف. آن‌ها دولت را تهدید کردند.

ب. دولت تهدید شد.

(۱۲) الف. دوستان نامه را تایپ کردند.

ب. نامه تایپ شد.

عملکرد نقشی ساخت ضدمجهول برعکس مجهول است. هر ساختی که باعث برجستگی کمتر کنش‌پذیر شود ساخت ضدمجهول است. ویگوس^۲ (۲۰۱۸) نمونه‌ی زیر را از زبان گرینلندی غربی^۳ برای ساخت ضدمجهول بحث کرده است:

(13) a. *inuit tuqup-pai*
people kill-3SG.3PL.IND
'He killed the people.' (Fortescue 1984: 86)

b. *inun-nik tuqut-si-vuq*
people-INSTR kill-1/2TRANS-3SG.IND
'He killed people.' (Fortescue 1984: 86)

همان‌گونه که از مثال فوق مشخص است، یک نشانه برای تبدیل فعل متعدی به لازم به صورت پسوند *-si* به فعل اضافه شده است، و کنش‌پذیر نیز نشانه‌ی ابزار (*-nik*) گرفته است.

---

1. past participle
2. M. Vigus
3. West Greenlandic

یعنی به یک موضوع غیراصلی تبدیل شده است. در ساخت ضدمجهول، فعل لازم است و کنش‌پذیر تنزل^۱ یافته و به موضوع غیراصلی بدل شده است.

بحث ضدمجهول ابتدا در زبان‌های ارگتیو مطرح شد که ساختی را می‌گفتند که عامل^۲ نشانه مطلق^۳ می‌گیرد، فعل نشانه خاصی می‌گیرد و مفعول یا حذف می‌شود یا به صورت موضوع غیراصلی بیان می‌شود (سیلورستاین، ۱۹۷۶). در ادامه زبان‌شناسان نشان دادند که این ساخت را در زبان‌های مفعولی نیز می‌توان یافت (هیت^۴، ۱۹۷۶؛ پولینسکی^۵، ۲۰۱۳ و ۲۰۱۷). در مورد معیارهای صوری تعریف ساخت ضدمجهول اجماع وجود ندارد. مثلاً گاهی فعل نشانه مشخصی برای این ساخت می‌گیرد و گاهی نمی‌گیرد. همچنین گاهی کنش‌پذیر حذف می‌شود و گاهی به موضوع غیراصلی تبدیل می‌شود. بر این اساس پولینسکی (۲۰۱۷) عنوان می‌کند هیچ معیار مشخصی برای تعیین ساخت ضدمجهول وجود ندارد. به همین دلیل ویگوس (۲۰۱۸) به بررسی نقشی-رده‌شناختی ساخت ضدمجهول در زبان‌های مختلف پرداخته است. در واقع ویگوس (۲۰۱۸) از معیارهای صوری برای تعریف ضدمجهول استفاده نمی‌کند و بر اساس نقش آن را تعریف می‌کند. بر اساس این تعریف نقشی، هر راهکاری که باعث شود تغییری در برجستگی کنش‌پذیر صورت گیرد و به برجستگی کمتر آن منتهی شود، ساخت ضدمجهول می‌سازد. تعریف بر اساس نقش و معنا بنیاد تعریف ساخت‌های دستوری در رده‌شناسی است (کرافت، ۲۰۰۳). به همین منوال، لمن^۶ (۲۰۱۵) ضدمجهول را یک جهت کاربردی می‌داند تا معنایی، زیرا در معنای جمله تغییری دیده نمی‌شود اما در ساخت اطلاعی آن تغییر صورت می‌پذیرد. گیون (۲۰۰۱) نیز ضدمجهول را ساختی می‌داند که در آن کنش‌پذیر غیرمبتدا است و فقط کنش‌گر موضوعی است که مبتدای جمله است. در واقع در این ساخت کنش‌پذیر بی‌اهمیت، غیرارجاعی، غیربرجسته و قابل‌پیش‌بینی است. این ساخت، مثل سایر ساخت‌ها می‌تواند راهکارهای صرفی-نحوی متفاوتی داشته باشد.

محققان مختلف دو دلیل نقشی برای ساخت ضدمجهول ذکر کرده‌اند: فردیت کم مفعول^۷ و مبتدایبودگی/برجستگی کم^۸ آن. در واقع این دو عامل به صورت مجزا یا در کنار هم باعث می‌شوند برجستگی مفعول کم شود و با کم شدن این بار نقشی، از حیث دستوری نیز تنزل می‌یابد و از جایگاه مفعول سقوط می‌کند. پس هرگاه مفعول از حیث فردیت و مبتدایبودگی

-
1. demoted
  2. agent
  3. absolutive
  4. Heath
  5. Polinsky
  6. Lehmann
  7. less individuated
  8. less topicality/saliency

تنزل کند، از حیث سلسله‌مراتب دستوری نیز تنزل می‌کند. اگر مفعول تنزل کند می‌تواند به موضوع غیرمستقیم بدل شود یا اصلاً حذف شود. برعکس ساخت مجهول، که مفعول ارتقاء پیدا می‌کند و به جایگاه فاعل می‌رود. به این ترتیب تعریف نقشی ضدمجهول یعنی تنزل آن در سلسله‌مراتب دستوری و عوامل نقشی آن فردیت و مبتدأبودگی پایین است (ویگوس، ۲۰۱۸). هاپر و تامسون (۱۹۸۰: ۲۵۳) ویژگی‌های مطرح در جدول (۲) را برای تعیین میزان فردیت اسم عنوان می‌کنند:

جدول ۲. معیارهای فردیت بالا و پایین (هاپر و تامسون، ۱۹۸۰: ۲۵۳)

پایین	بالا
عام	خاص
بی‌جان	انسان، جاندار
انتزاعی	عینی
جمع	مفرد
غیرقابل‌شمارش	قابل‌شمارش
غیرارجاعی	ارجاعی، معرفه

هرچقدر یک اسم از ویژگی‌های ستون «بالا» داشته باشد، فردیت آن بالاتر است، یعنی گوینده به یک مرجع مشخص در جهان خارج اشاره می‌کند. در مقابل، داشتن ویژگی‌ها از طبقه «پایین» باعث می‌شود اسم دارای فردیت پایین باشد. هاپر و تامسون (۱۹۸۰) عنوان می‌کنند کاهش فردیت مفعول عاملی موثر در کاهش گذرایی است. کاهش فردیت باعث می‌شود میزان تأثیرپذیری^۱ مفعول نیز کم شود. مثلاً در جمله «من کتاب را خریدم» مفعول، معرفه و ارجاعی است و دارای فردیت بالایی است و به کتاب مشخصی اشاره می‌شود، اما در جمله «من کتاب خریدم» مفعول، اسم جنس و غیرارجاعی و عام است و به کتاب مشخصی نیز اشاره ندارد و درجه پایین‌تری از فردیت را داراست. به همین دلیل جمله‌ی اول نسبت به جمله‌ی دوم دارای درجه بالاتری از گذرایی است و حضور «را» دلیلی بر این امر است. پس در این مثال کاهش فردیت مفعول باعث کاهش گذرایی و در نتیجه تغییر جمله متعدی به جمله لازم شده است (رک ۲-۳).

لازار نیز در رویکردی پیوستاری به گذرایی، با اتخاذ موضعی ساخت‌گرایانه، آن را مفهومی زبانی در نظر می‌گیرد که دارای سطح معنایی (نقشی) و سطح صرفی-نحوی است. در سطح معنایی فرآیندی وجود دارد که شامل دو شرکت‌کننده است، و در سطح صرفی-نحوی فعلی

1. affectedness

وجود دارد که دارای دو گروه اسمی است. فرآیند و شرکت‌کننده در سطح معنایی به ترتیب با فعل و گروه اسمی در سطح صرفی-نحوی همبستگی دارند. وی نگاه سنتی به گذرایی را مورد انتقاد قرار می‌دهد، چراکه طبق آن نمی‌توان پیوستاری بودن گذرایی را تبیین کرد. لازار با اتخاذ چارچوبی معنایی ابتدا مفعوم عمل سرنمون را تعریف می‌کند: «عمل سرنمون عملی مؤثر، ارادی و مستقل است که به وسیله‌ی عاملی که قدرت کنترل دارد، بر کنش‌پذیری که فردیت بالایی دارد و تأثیرپذیر است انجام می‌شود.» (لازار^۱، ۲۰۰۲: ۱۵۲).

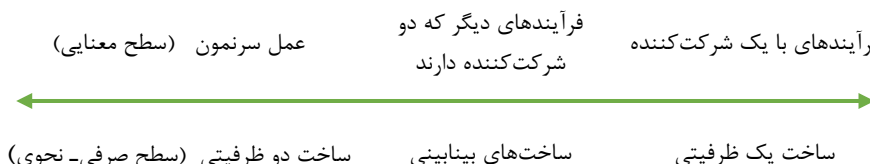
لازار سپس مفهوم ساخت دوظرفیتی اصلی را معرفی می‌کند که اشاره به ساختی دارد که در هر زبان برای نشان دادن عمل سرنمون به کار می‌رود. در واقع، ساخت دوظرفیتی اصلی هم‌بسته‌ی صرفی-نحوی عمل سرنمونی است. لازار می‌گوید که ساخت متعدی در هر زبانی ساخت دوظرفیتی اصلی است. بر این اساس، فرض بر این است که هر ساخت دوظرفیتی که متفاوت از ساخت دوظرفیتی اصلی باشد، معنی‌ای را می‌رساند که به نوعی متفاوت از عمل سرنمونی باشد (مثلاً جمله «من کتاب می‌خوانم» از لحاظ عمل سرنمونی و ساخت صرفی-نحوی متفاوت از «من کتاب را خواندم» است). روشی که لازار برای مقایسه بین زبان‌ها از لحاظ گذرایی به کار می‌برد از این قرار است: او عمل سرنمونی و هم‌بسته صرفی-نحوی آن یعنی ساخت دوظرفیتی اصلی را به عنوان نقطه مقایسه بین‌زبانی در نظر می‌گیرد و ساخت‌های دیگر را که دارای دو شرکت‌کننده هستند با ساخت دوظرفیتی اصلی، هم از حیث صرفی-نحوی و هم از حیث معنایی، مقایسه می‌کند. به عبارتی او به جای ساخت جهت‌بنیادی از ساخت دوظرفیتی اصلی استفاده می‌کند و سایر ساخت‌ها را منفک از آن می‌داند.

لازار با ارائه‌ی مثال‌هایی نشان می‌دهد که ساخت‌هایی که در آن‌ها فعل با مفعول مطابقت دارد، ساخت‌های غیرانضمامی، ساخت‌های مستقیم (مانند *to shoot the rabbit* در مقایسه با ساخت اقدامی^۲ مانند *to shoot at a rabbit* (رک بخش ۲-۲))، ساخت‌هایی که مجهول و ضدمجهول نیستند؛ همگی ساخت دوظرفیتی اصلی هستند. در مقابل ساخت‌های انضمامی^۳، مجهول، ضدمجهول و نظایر آن ساخت دوظرفیتی غیراصولی هستند. از نظر او در ساخت دوظرفیتی اصلی ویژگی‌های عمل سرنمونی مانند فردیت بالای مفعول و تأثیرپذیری مفعول وجود دارد. بر این اساس، او گذرایی را پیوستاری در نظر می‌گیرد که دارای سطح معنایی و سطح صرفی-نحوی است و در یک طرف آن ساخت یک‌طرفیتی وجود دارد و در طرف دیگر ساخت دوظرفیتی اصلی. در این بین، ساخت‌های میانی مانند انضمام و مجهول و ضدمجهول

---

1. Lazard
2. conative
3. incorporational

وجود دارند که با وجود داشتن دو شرکت‌کننده، بعضی از ویژگی‌های ساخت یک‌طرفیتی را دارند و از این رو از گذرایی کم‌تری نسبت به ساخت دوطرفیتی اصلی برخوردارند: نمودار ۱. الگوی گذرایی لازار (۲۰۰۲)

بر این اساس، لازار نتیجه می‌گیرد در هر زبانی که انحرافی از مفهوم عمل سرنمون صورت گیرد و این انحراف در سطح صرفی-نحوی خود را نشان دهد، ساختی پدید می‌آید که متفاوت از ساخت دوطرفیتی اصلی است و با ساخت یک‌طرفیتی شباهت‌هایی دارد. این ساخت‌ها همان ساخت‌های جهت غیربنیادی هستند (کرافت، ۲۰۲۲).

با پیروی از دیدگاه‌های ویگوس (۲۰۱۸)، لازار (۲۰۰۲) و کرافت (۲۰۰۱ و ۲۰۲۲)، در کنار بسیاری دیگر، که به پیوستاری بودن گذرایی در زبان‌ها معتقدند، در ادامه به بررسی راهکارهای ساخت ضدمجهول در زبان فارسی می‌پردازیم. در واقع طبق تعاریف فوق، فردیت بالای کنش‌پذیر باعث استقلال و مقوله‌مندی^۱ آن می‌شود و هر وقت از میزان فردیت و تاثیرپذیری آن کم می‌شود، از این استقلال و مقوله‌مندی هم کاسته می‌شود و راهکارهای صرفی-نحوی برای نشان دادن تنزل برجستگی آن در زبان وجود دارد. این تعریف نقشی از ساخت ضدمجهول است. در زبان فارسی سه راهکار برای ساخت ضدمجهول، یا نشان دادن تنزل میزان برجستگی کنش‌پذیر، وجود دارد. در ادامه به این سه راهکار و ویژگی‌های آن‌ها پرداخته‌ایم.

۲-۱. حذف مفعول نامشخص

حذف مفعول نامشخص^۲ اولین راهکار ساخت ضدمجهول است و در آن مفعولی حذف می‌شود که نامشخص است و فردیت آن بسیار پایین است. لوین (۱۹۹۳) این را تناوب حذف مفعول نامشخص می‌نامد. حذف مفعول نامشخص به حذف یک متمم «اجباری» در جمله اشاره دارد. وقتی مفعول دارای هویت مشخص و تا حدودی فردیت بالاست، جمله به صورت عادی متعدی است و کنش‌پذیر به صورت مفعول ظاهر می‌شود (۱۳الف)، اما کنش‌پذیر به میزانی تنزل می‌یابد که می‌تواند حذف شود (۱۳ب):

1. categoricity
2. unspecified object deletion

(۱۳) الف. این بچه خیلی غذا می خوره.

ب. این بچه خیلی می خوره.

موارد دیگری از حذف مفعول نامشخص در مثال‌های زیر دیده می‌شود (طیب‌زاده، ۱۳۹۵):

(۱۴) این بچه همش تو کتابخونه است، خیلی می خونه.

(۱۵) خواهرم دارد اتو می کند.

(۱۶) بچه بالا آورد.

(۱۷) صبح تا شب می شورم و می سابم.

در تمام موارد فوق، مفعول حذف شده است و با این که طبقه یا مقوله^۱ آن قابل تشخیص است (مثلاً کتاب یا لباس یا غذا یا ظرف)، اما این مفعول به اندازه‌ای مشخص نیست که ذکر شود. تنها تفاوت این جملات با جمله متعدی سرنمونی (مانند الف) در این است که کنش پذیر ذکر نشده است، اما شکل فعل تغییری نمی‌کند. فردیت پایین کنش پذیر باعث می‌شود مفعولی معرفه یا مشخص مدنظر نباشد و باعث برجستگی بسیار پایین آن شود. کمترین میزان برجستگی به مواردی برمی‌گردد که می‌توان آن را حذف کرد، یعنی آن قدر فردیت کنش پذیر پایین است که نیازی به ذکر آن نیست و قابل بازیافت هم نیست (هاپر^۲ و تامسون^۳، ۱۹۸۴).

۲-۲. کنش پذیر بدون نشانه

راهکار دوم برای ساخت ضد مجهول در زبان فارسی کنش پذیر بدون نشانه یا با نشانه صفر^۴ است. در این راهکار، مفعول نشانه‌ای را که به فردیت بالای آن اشاره می‌کند از دست می‌دهد و همین امر باعث می‌شود مفعولی با مبتدابودگی و فردیت پایین شکل بگیرد. این نشانه در زبان فارسی «را» است. ویگوس عنوان می‌کند این راهکار شبیه به انضمام^۵ است. در انضمام

---

1. category
2. Hopper
3. Thompson
4. zero-coded
5. incorporation

یک سازه که به شیء^۱ اشاره دارد با کلمه‌ای که عمل^۲ را نشان می‌دهد ترکیب شده و ساختی به دست می‌دهد که نقش گزارهٔ بند را ایفا می‌کند (میتون^۳، ۱۹۸۴). دبیرمقدم (۱۳۸۴) با پیروی از میتون چنین فرایندی را در زبان فارسی انضمام می‌داند که در آن مفعول صریح نشانه‌های دستوری وابسته به خود را (که می‌تواند شامل حرف نشانهٔ «را»، حرف تعریف نکرهٔ «ی»، نشانهٔ جمع، ضمیر ملکی متصل، و ضمیر اشاره باشد) از دست می‌دهد و در این صورت به فعل منضم می‌شود و فاقد حالت دستوری است. انضمام مفعول باعث تنزل آن می‌شود و برجستگی نقشی خود را از دست می‌دهد (دبیرمقدم، ۱۳۷۴). ساخت حاصل از نظر دبیرمقدم فعل مرکب است. اما در واقع زبان فارسی فقط مفعول را در این ساخت‌ها بدون نشانهٔ مفعولی به کار می‌برد و یک ساخت ضدمجهول می‌سازد. (در مورد این بحث رک طباطبایی، ۱۳۸۴ و طبیب‌زاده، ۱۳۹۳):

(۱۸) الف. بچه‌ها غذایشان را خوردند.

ب. بچه‌ها غذا خوردند.

(۱۹) الف. او هویج را کند.

ب. او هویج کند.

در (۱۸ و ۱۹ الف) مفعول مستقل است و دارای فردیت است و به همین دلیل نشانهٔ «را» گرفته است، اما در (۱۸ و ۱۹ ب) با از دست دادن نشانهٔ فردیت (را) از برجستگی آن کم شده و در واقع بخشی از مبتدا نیست. این جملات در هر دو حالت متعدی هستند، اما تفاوت آن‌ها در این است که در جملات (الف) دو مشارک برجسته وجود دارد (کنش‌گر و کنش‌پذیر) و در جملات (ب) فقط یک مشارک برجسته دارد (کنش‌گر). در این راهکار شکل فعل تغییری نمی‌کند و هیچ نشانهٔ صرفی به آن افزوده نمی‌شود. نمونه‌های زیر به شیوهٔ بهتری نشان می‌دهد مفعول بدون نشانه فقط از حیث کلامی با مفعول با نشانه متفاوت است:

(۲۰) الف. دیروز مرغ خریدم.

ب. دیروز دو تا مرغ منجمد خریدم.

(۲۱) هر روز گوشت و میوه و خوراکی می‌خرید و به خانه می‌آورد.

---

1. object
2. action
3. Mithun

(۲۲) دیشب چلوکباب زعفرانی اصل خوردم، ولی خوشمزه نبود.

در جمله (۲۰الف) گروه اسمی در نقش مفعول فقط یک اسم (مرغ) است، اما در (۲۰ب) گروه اسمی (دو تا مرغ منجمد) است. این دو جمله از حیث گذرایی تفاوتی ندارند و هر دو متعدی‌اند. در هیچ کدام هم فعل مرکبی وجود ندارد. در هر دو مورد مفعول دارای فردیت پایین است، یعنی معرفه و ارجاعی نیست و به مرغ مشخصی اشاره ندارد. تفاوت آن‌ها در این است که اولی فقط یک اسم و دومی گروه اسمی با وابسته‌های عدد و صفت است. در جمله (۲۱) نیز مفعول یک گروه اسمی است اما چون فردیت بالایی ندارد، بدون «را» آمده است. به عبارتی بعید است کسی «گوشت و مرغ و خوراکی می‌خرید» را فعل مرکب بداند، بلکه ساختی است متشکل از مفعول بدون نشانه و فعل. همین ویژگی برای مفعول جمله (۲۲) نیز صادق است.

مفعول بی‌نشانه نیز مانند حذف مفعول نامشخص نشان‌دهنده فردیت پایین مفعول است و ارتباطی به تاثیرپذیری آن ندارد. در این راهکار، کنش‌پذیر یک طبقه را نشان می‌دهد. این اسم یک عضو مشخص از یک طبقه را نشان نمی‌دهد و در واقع اسم جنس است.

۲-۳. تناوب اقدامی

راهکار سوم در زبان فارسی برای ایجاد ساخت ضدجهول، تناوب اقدامی (لوین^۱، ۱۹۹۳: ۴۲) است. از نظر لوین تناوب اقدامی یک راهکار برای تغییر گذرایی است که در آن فاعل فعل متعدی و لازم نقش معنایی یکسانی نسبت به فعل دارند، اما مفعول با یک حرف اضافه نشان داده می‌شود. به عبارتی مفعول به موضوع غیراصولی بدل می‌شود. ویگوس (۲۰۱۸) این راهکار را کنش‌پذیر غیراصولی^۲ می‌نامد. جملات زیر نمونه‌هایی از این راهکار در زبان فارسی هستند:

(۲۳) الف. ماشین بچه را زد.

ب. ماشین به بچه زد.

(۲۴) الف. او پارچه را برید.

ب. او از پارچه برید.

(۲۵) الف. سیب را گاز زدم.

ب. از سیب گاز زدم.

---

1. Levin
2. oblique patient strategy

ج. به سیب گاز زدم.

(۲۶) الف. من سوپ را خوردم.

ب. من از سوپ خوردم.

(۲۷) الف. من دستم را کرم مالیدم.

ب. من به دستم کرم مالیدم.

در این راهکار، مفعول برخلاف دو راهکار قبلی فردیت پایینی ندارد، بلکه تاثیرپذیری کمتری دارد. یعنی در تمام مثال‌های فوق، در جملات (ب) که از این راهکار استفاده می‌کنند، مفعول نسبت به جملات (الف) کمتر از فعل تاثیر گرفته است. در جمله (الف) کنش‌پذیر در جایگاه مفعول است و به صورت سرنمونی نشانه مفعول (را) گرفته است. اما در مثال (ب)، یعنی راهکار اقدامی، کنش‌پذیر از حیث برجستگی یک درجه تنزل کرده و به صورت موضوع غیراصلی (همراه با حرف اضافه «به») نشان داده شده است. طبق تعریف این نمونه‌ای از ساخت ضدمجهول است چون میزان برجستگی کنش‌پذیر را تنزل داده است. در این جملات میزان تاثیرپذیری کنش‌پذیر متفاوت است.

در (الف) «بچه» بیشتر تحت تاثیر قرار گرفته و به همین دلیل برجسته‌تر نمایش داده شده و جایگاه مفعول را دارد. اما در (ب) میزان تاثیر بر کنش‌پذیر کمتر است و به همین دلیل به صورت موضوع غیراصلی نمایش داده شده است. در مثال‌های بعدی نیز چنین کاربردی را می‌توان برای راهکار اقدامی متصور شد. در برخی جملات، حرف اضافه «به» و در برخی دیگر «از» برای نشان دادن موضوع غیراصلی در راهکار اقدامی به کار می‌رود.

در مثال‌های (۲۵) هر دو مورد دیده می‌شود. در تمام موارد وقتی کنش‌پذیر برجستگی پایین تری دارد، به صورت موضوع غیراصلی نشان داده می‌شود (ویگوس، ۲۰۱۸).

در نمونه‌های مذکور از راهکار اقدامی، فعل در هر دو جهت بنیادی و ضدمجهول یکسان است و تغییری نکرده است. اما در زبان فارسی، به صورت محدود مواردی نیز وجود دارد که در راهکار اقدامی شکل فعل نیز تغییر می‌کند. یعنی این راهکار به دو طبقه تقسیم می‌شود. در طبقه نخست شکل فعل یکسان است (مثال‌های ۲۳ تا ۲۷) و گاهی شکل فعل عوض می‌شود، مانند نمونه زیر:

(۲۸) الف. علی توپ را زد.

ب. علی به توپ ضربه زد.

در (۲۸ب) علاوه بر اینکه «توپ» به صورت موضوع غیراصلی آمده است، شکل فعل نیز از «زد» به «ضربه زد» تغییر کرده است. میزان فردیت «توپ» در این دو جمله متفاوت نیست، اما تاثیرپذیری آن‌ها متفاوت است. وقتی موضوع غیراصلی است (۲۸ب)، میزان تاثیرپذیری کمتر است.

به‌طور خلاصه در زبان فارسی ساخت ضدمجهول با راهکارهای حذف مفعول نامشخص، کنش‌پذیر بدون نشانه و تناوب اقدامی صورت می‌گیرد. از این میان حذف مفعول نامشخص و کنش‌پذیر بدون نشانه برای کنش‌پذیرهایی صورت می‌گیرند که دارای فردیت کمتری هستند، اما تناوب اقدامی برای کنش‌پذیرهایی است که تاثیرپذیری کمتری دارند. این دو عامل نقشی، دلیلی بر وجود ساخت ضدمجهول هستند (ویگوس، ۲۰۱۸). وقتی فردیت مفعول کم می‌شود، یعنی آن اسم از حیث نقشی از سرنمون اسم دور می‌شود. با دور شدن از اسم، ویژگی‌های صرفی اسم را نمی‌گیرد. مثلاً جمع بسته نمی‌شود، یا نشانه معرفه و نکره نمی‌گیرد. به همین دلیل وقتی مفعول نامشخص حذف می‌شود، خودبه‌خود نشانه صرفی نمی‌گیرد و وقتی هم نشانه خود را از دست می‌دهد، طبیعتاً نشانه صرفی نمی‌گیرد. این‌ها دلیلی است بر اینکه در این دو راهکار، مفعول دارای فردیت پایین است و در واقع از سرنمون اسم دور شده است. در مورد راهکار اقدامی، که در آن مفعول تاثیرپذیری کمتری دارد، این ویژگی دیده نمی‌شود و اسم همچنان ویژگی‌های اسم سرنمون را دارد، هرچند از حیث برجستگی کلامی از میزان آن کم شده است.

۳. ساخت الحاقی

در ساخت الحاقی مشارکی که در میان موضوع‌های مرکزی نیست و برجسته نیست، به مفعول جمله تبدیل می‌شود و دارای برجستگی بالایی می‌شود. این مفعول را معمولاً مفعول الحاقی می‌نامند (کرافت، ۲۰۲۲). در برخی زبان‌ها فعل در ساخت الحاقی نشانه می‌گیرد، اما مواردی نیز وجود دارد که ساخت الحاقی بدون تغییر در فعل ساخته می‌شود. در جملات زیر نمونه‌های (ب) را می‌توان ساخت الحاقی در زبان فارسی در نظر گرفت:

(۲۹) الف. کارگران میوه‌ها را به کامیون بار زدند.

ب. کارگران کامیون را میوه بار زدند.

(۳۰) الف. او پتک را بر سندان کوبید.

ب. او سندان را با پتک کوبید.

(۳۱) الف. بچه‌ها رنگ را به روی دیوار پاشیدند.

ب. بچه‌ها دیوار را رنگ پاشیدند.

در (۲۹ الف) «به کامیون» موضوع غیراصلی و دارای نقش معنایی مکانی^۱ است، اما این موضوع در (۲۹ ب) به جایگاه مفعول ارتقاء پیدا کرده است. در (۳۰) این تغییر برای «سندان» و در (۳۱) برای «دیوار» روی داده است. در همه موارد موضوع غیراصلی به مفعول الحاقی تبدیل شده است. مفعول الحاقی از حیث نقش برجستگی بیشتری پیدا کرده است. در همان حال مفعول جملات (الف) در ساخت الحاقی (جملات ب) تنزل پیدا کرده است. در (۲۹) و (۳۱) مفعول نشانه صرفی خود را از دست داده و به مفعول بدون نشانه تبدیل شده است، و در (۳۰) «پتک» که مفعول بوده به موضوع غیراصلی (وسیله) تنزل پیدا کرده است. در تمام موارد فوق مفعول الحاقی دارای نقش معنایی مکانی است و پولینسکی (۲۰۱۳) عنوان می‌کند در زبان‌های جهان، نقش مکانی دومین فراوانی را بعد از نقش بهره‌ور^۲ در میان مفعول‌های الحاقی دارد. در ساخت الحاقی، مفعول الحاقی از حیث برجستگی کلامی بالاتر رفته است و تاثیرپذیری بیشتری دارد. مثلاً در (۳۱ ب) «دیوار» تاثیرپذیری بیشتری دارد و به نظر می‌رسد منظور کل دیوار باشد، در حالی که در شکل بنیادی (۳۱ الف)، «به روی دیوار» کمتر اهمیت دارد و در واقع «رنگ» برجستگی کلامی بالاتری دارد.

۴. نتیجه‌گیری

در بحث بین جهت بنیادی و غیربنیادی، بسیاری از محققین ساخت‌هایی را دارای جهت غیربنیادی می‌دانند که در شکل فعل تغییراتی ایجاد شود. مثلاً در زبان فارسی ساخت مجهول و ساخت سببی چنین ویژگی‌ای دارند و نشانه‌هایی برای نشان دادن فعل مجهول و فعل سببی در این زبان به کار می‌رود. اما از دید نقش‌گرایی، هر ساختی، تعریفی نقشی دارد و ممکن است این تعریف نقشی با راهکارهای متفاوت در زبان‌های مختلف اعمال شود. حال ممکن است یکی از این راهکارها تغییر در صورت فعل نیز باشد. اما راهکارهای دیگری نیز برای هر ساخت وجود دارد. ما در این مقاله با تعریف نقشی از دو ساخت جهت غیربنیادی، سعی کردیم نشان دهیم راهکارهای زبان فارسی برای نشان دادن این دو ساخت چیست. از آن‌جاکه درباره دو ساخت مجهول و سببی، مطالعاتی انجام شده است، بحث را به دو ساختی محدود کردیم که کمتر

1. locative

2. benefactive

درباره آن‌ها در زبان فارسی بحث شده است. این مقاله را با اشاره به یک سلسله‌مراتب همگانی^۱ و مقایسه کلامی ساخت‌های غیربنیادی به پایان می‌بریم. ویگوس (۲۰۱۷) با بررسی ۳۶ زبان سلسله‌مراتب زیر را از احتمال تغییر در صورت فعل و عدم تغییر آن بیان می‌کند:

ساخت سببی < ساخت مجهول < ساخت انعکاسی < ساخت ضدمجهول، ساخت الحاقی

براین اساس محتمل‌ترین ساختی که در آن صورت فعل تغییر می‌کند ساخت سببی است و هرچقدر به سمت انتهای سلسله‌مراتب حرکت می‌کنیم، احتمال تغییر شکل فعل کمتر می‌شود. به بیان دیگر، اگر نشانه صرفی برای ساخت ضدمجهول و الحاقی در زبانی وجود داشته باشد، تمام ساخت‌های دیگر نیز چنین نشانه‌هایی دارند. در مورد زبان فارسی، آنچه مطالعات قبلی و مقاله حاضر نشان می‌دهد این است که دو ساخت سببی و مجهول دارای نشانه صرفی-نحوی روی فعل هستند، و مقاله حاضر نشان داد دو ساخت ضدمجهول و الحاقی چنین نشانه‌ای ندارند. بررسی ساخت انعکاسی نیازمند پژوهشی مستقل است.

جدول (۲) نحوه چینش مشارک‌های مرکزی و غیرمرکزی را در ساخت جهت بنیادی و ساخت‌های جهت غیربنیادی نشان می‌دهد. در ساخت جهت بنیادی، فاعل، مفعول و موضوع غیراصلی به ترتیب بیشترین و کمترین برجستگی را دارند و این توالی به صورت کنش‌گر، کنش‌پذیر و هر عنصر دیگر (از مشارک‌های غیرمرکزی) قرار می‌گیرد. هرگونه تغییر در این آرایش، منجر به پدید آمدن ساخت جهت غیربنیادی می‌شود.

جدول ۲. ساخت‌های جهت بنیادی و غیربنیادی

غیراصلی (غیربرجسته)	مفعول (برجستگی کمتر)	فاعل (برجستگی بالا)	
غیرمرکزی	کنش‌پذیر	کنش‌گر	جهت بنیادی
کنش‌گر، غیرمرکزی	-	کنش‌پذیر	مجهول
کنش‌پذیر، غیرمرکزی	-	کنش‌گر	ضدمجهول
کنش‌پذیر	غیرمرکزی	کنش‌گر	الحاقی

همان‌گونه که از جدول برمی‌آید، در جهت بنیادی کنش‌گر، کنش‌پذیر و موضوع غیرمرکزی به صورت سرنمونی قرار دارند و به ترتیب در خط برجستگی قرار گرفته‌اند. طوری که به ترتیب به صورت فاعل، مفعول و موضوع غیراصلی در جمله قرار می‌گیرند. در سه ساخت غیربنیادی،

1. universal hierarchy

این توالی برجستگی تغییر می‌کند. در ساخت مجهول، کنش‌پذیر برجسته‌تر شده و به جایگاه فاعل می‌رسد، در ساخت ضدمجهول کنش‌پذیر تنزل کرده و از حیث برجستگی پایین‌تر می‌رود و در ساخت الحاقی مشارک غیرمرکزی برجسته‌تر شده و به مفعول بدل می‌شود و در عین حال کنش‌گر از حیث برجستگی تنزل می‌یابد. با این نگاه نقشی، دلایل وجود این ساخت‌ها در زبان فارسی و رتباط رده‌شناختی آن با زبان‌های دیگر مشخص می‌شود.

منابع

- دیبرمقدم، محمد (۱۳۸۴). پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۸۶). «ساختار ناگذرا در فارسی». *مجله زبان و زبان‌شناسی*. س ۱، ش ۱، ص ۱ - ۲۰.
- طباطبایی، علاءالدین (۱۳۸۴). «فعل مرکب زبان فارسی». *نامه فرهنگستان*. ش ۲۶، ص ۲۶-۳۴.
- طیب‌زاده، امید (۱۳۹۳). *دستور زبان فارسی بر اساس نظریه گروه‌های خودگردان در دستور وابستگی*. تهران: نشر مرکز.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology*, 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Cooreman, A. (1994). *A functional typology of antipassives*. In Barbara A. Fox and Paul J. Hopper (eds.), *Voice: Form and function*, 49–87. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Croft, W. (2001). *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. (2003). *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. (2022). *Morphosyntax: constructions of the world's languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Givón, T. (1983). *Topic continuity in discourse: An introduction*. In Talmy Givón (ed.), *Topic continuity in Discourse: A quantitative cross-language study*, vol. 3, 1–42. *Typological studies in Language*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Givón, T. (2001). *Syntax*, 2 vols. Amsterdam: John Benjamins.
- Haspelmath, Martin, Andrea Calude, Michael Spagnol, Heiko Narrog, and Elif Bamyact. (2014). Coding causal – noncausal verb alternations: a form – frequency correspondence explanation. *Journal of Linguistics* 50. 587–625
- Heath, J. (1976). Antipassivization: *A functional typology*. In *Proceedings of the 2nd Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 202–211.
- Hopper, P. J., & S. A. Thompson (1980). Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56(2). 251–299.
- Hopper, P. J. & S. A. Thompson (1984). The discourse basis for lexical categories in universal grammar. *Language* 60(4). 703–752.
- Lazard, G. (1998). *Actancy*, edited by Georg Bossong and Bernard Comrie, vol. 19. *Empirical Approaches to Language Typology*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Lazard, G. (2002). Transitivity revisited as an example of a more strict approach in typological research. *Folia Linguistica* 36 (3-4): 141-190.
- Levin, B., & H. M. Rappaport (1990). Wiping the slate clean: A lexical semantic exploration. *Cognition* 41.123-55.
- Levin, B., & H. M. Rappaport (1995). *Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations: A preliminary investigation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mithun, M. (1984). The evolution of noun incorporation. *Language* 60. 847-894.
- Polinsky, M. (2013). *Antipassive constructions*. In Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (eds.), *The world atlas of language structures online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info/chapter/108>.
- Polinsky, M. (2017). *Antipassive*. In Jessica Coon, Diane Massam & Lisa Demena Travis (eds.), *The Oxford handbook of ergativity*, 308-331. Oxford: Oxford University Press.
- Silverstein, M. (1972). Chinook jargon: Language contact and the problem of multi-level generative systems. *Language* 48. 378-406.
- Silverstein, M. (1976). *Hierarchy of features and ergativity*. In Robert M. W. Dixon (ed.), *Grammatical Categories in Australian Languages*, 112-171. Linguistic Series No. 22. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- Tsunoda, T. (1985). Remarks on transitivity. *Journal of Linguistics* 21(2). 385-396.
- Vigus, M. (2017). *Verb marking and argument structure alternations*. Presented at the 11th Conference of the Association for Linguistic Typology, Melbourne, Australia.
- Vigus, M. (2018). Antipassive constructions: Correlations of form and function across languages. *Linguistic Typology*, 22(3), 339-384. <https://doi.org/10.1515/lingty-2018-0013>